

HAJDÚDOROG KORTÁRS TÁRSADALMI FOLYAMATAI

Szerző:

Soós Zsolt (Ph.D.)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

A szerző e-mail címe:
soos.zs@ped.unideb.hu

Lektorok:

Rákó Erzsébet (Ph.D.)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Balázs-Földi Emese (Ph.D.)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lector

Soós, Zs.. (2020). Hajdúdorog kortárs társadalmi folyamatai. *Különleges Bánásmód*, 6. (3). 33-50. DOI [10.18458/KB.2020.3.33](https://doi.org/10.18458/KB.2020.3.33)

Absztrakt

A Hajdúdorogon lefolytatott kutatásunk egy hosszabb, tíz elemből álló kutatássorozat része, amelyben elsősorban az ország kedvezőtlenebb helyzetű régióiban fekvő, kisebb lakosságszámú települések főbb társadalmi jellemzőinek, aktuális társadalmi folyamatainak a feltérképezésére törekszünk. A kutatás során alapvetően a helyi lakosok nézőpontjainak a megismerése és megjelenítése a célunk. A kutatási helyszínek megválasztásában döntő szempont volt, hogy a perifériális régiók kisebb településein meglehetősen kedvezőtlen szocio-demográfiai folyamatok zajlanak, ideértve különösen a települési lakosságszám csökkenését, az idősödést és a hátrányos helyzetű lakosság számarányának a növekedését. E folyamatok - amennyiben nem történnek jelentősebb változások - még a jelenleginél is kedvezőtlenebb jövőképet vetítenek előre. E kedvezőtlen szocio-demográfiai tendenciák egyértelműen tetten érhetőek Hajdúdorogon. Ehhez kapcsolódóan a kutatás kiemelt céljának tekintettük az elvándorlásban leginkább érintett helyi fiatalság lehetőségeinek, céljainak és jövőképeinek, valamint a helyi közösségi kapcsolatoknak, ezen belül elsősorban a romák és a nem romák együttélési jellemzőinek a megismerését.

Kulcsszavak: a fiatalok és a romák helyzete, jövőkép

Diszciplína: szociológia

Abstract

CONTEMPORARY SOCIAL PROCESSES IN HAJDÚDOROG

Our research conducted in Hajdúdorog is a part of a longer, multiple part research series, in which we will identify the main social features and map the current social processes in the less populous settlements of the more deprived regions of the country in particular. Basically, the aim of our research is to understand and present the perspective of the local people. The decisive criterion for the selection of research sites was that the smaller settlements of these peripheral regions are subject to rather unfavourable socio-demographic processes, including in particular the decline in the population, aging and the increase in the share of disadvantaged population. These processes – unless there are significant changes – project an even more unfavourable vision of the future. The adverse socio-demographic processes described above are definitely observable in Hajdúdorog. Related to this, the primary objective of the research was to understand the opportunities, goals and vision of the local youth most affected by migration, as well as to recognize the local community relations and the characteristics of cohabitation of the Roma and non-Roma population in particular.

Keywords: the situation for young and roma people, the future vision

Discipline: sociology

Kutatási módszerek és eszközök

A kutatásban többféle módszert alkalmaztunk, egyrészt megtörtént a településre vonatkozó társadalomstatistikai adatok (pl. népességszám alakulása, stb.) elemző összegzése, valamint a térségre és a településre vonatkozó fontosabb dokumentumok (pl. településtörténeti adatok, fejlesztési tervek, stb.) áttekintése. A kutatás fő módszerének – annak szemléltetéséhez igazodóan, vagyis a helybeliek nézőpontjának bemutatása érdekében – a szóbeli kikérdezést, ezen belül a részben strukturált egyéni interjút választottuk (Falus, é.n.). Előzetes feltérképezés, majd a hólabda módszer (Babbie, 1996) segítségével húszt egyéni interjút készítettünk el. Törekedtünk arra, hogy a válaszadók szociodemográfiai szempontból sokszínűek legyenek, s ezáltal a település lehető legtöbb csoportjából csatornázzunk be véleményeket. Ebből következően a kérdezettek között voltak fiatalok, idősek, családosok, egyedülállók, roma, nem roma nemzetiségűekhez tartozók. A foglalkozást tekintve megkérdeztünk polgármestert, pedagógusokat, közművelődési és szociális szakembert, lelkészt és diakónust, ipari szakmunkást, kereskedőt, felszolgálót, fogyasztóssággal élő gyermekét az otthonában gondozó, gyermekek otthongondozási díjában (a továbbiakban „GYOD”) részesülő lakost (1993 évi III. tv., 38§), stb.

Hajdúdorog

A 8970 lakosnak otthont adó Hajdúdorog (KSH, 2019) Hajdú-Bihar megye északi határán, nagyobb városok, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, valamint a már Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekvő Újfehértó között terül el. Ezen elhelyezkedés alapvetően meghatározó a település életében, ahogy a város polgármestere (48 éves férfi) megfogalmazta: A település egykori „háttérországának” tekinthető tanyák megszűnésével, a nagyobb városok ölelésében, Hajdúdorognak napjainkban nincs vonzá-

skörzete, „[...] *miközben a környékbeli városok munkaerőt, diákokat, vásárlóerőt biztosító vonzáskörzetként tekintenek Dorogra.*” A helyi lakosok jelentős része ténylegesen a környékbeli közép, vagy az akár kissé messzebb fekvő, magyarországi viszonylatban nagyvárosnak tekinthető Debrecenben (36 km), vagy Nyíregyházán (22 km) dolgozik, tanul, intézi ügyeit, nagybevásárlását, vagy éppen szórakozik hétvégenként. Mindez azért is könnyen megoldható, mert a város fekvése alapvetően nem periférikus, akár Debrecenből is jó minőségű közúton érhető el, de az M3-as autópálya két lehajtója is viszonylag kisebb távolságra található. Debrecenbe, Hajdúnánásra és Hajdúböszörményre autóbuszjáratok is sűrűn közlekednek.

A település közszolgáltatásokkal való ellátottsága alapvetően megfelel egy átlagos helyzetű, hasonló nagyságú járásközponténak. Az óvodától a középiskoláig helyben elérhetőek a nevelési-oktatási intézmények, a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások, ideértve a bölcsődét is. (A család- és gyermekjóléti szolgálat elsősorban a hátrányosabb helyzetű családoknak, ugyanakkor a bölcsőde többségében a középosztályba tartozó gyermeketes családoknak nyújt segítséget, annak szolgáltatásaiból a hátrányos helyzetű családok gyermekei – bár a családi szocializáció és nevelés gyakori hiátusai miatt a korai fejlesztésre nagy szükségük lenne – rendszerint kevésbé részesülhetnek (Rákó, 2017). Emellett nagykötetszámú könyvtár, számos programot biztosító művelődési ház, valamint heti egy alkalommal mozi is működik a városban. Több kérdezett kiemelte azt is, hogy annak ellenére, hogy a település nem járásközpont, a kormányablak által biztosított szolgáltatások is helyben elérhetőek.

A Hajdúdorogon élők mindennapjait meghatározó másik jelentős sajátosság a hatalmas kiterjedtség. A település lakóira egyenként több mint egy hektár, kiemelkedően jó minőségű földterület jut, amiből következően a mezőgazdaság ma is alapvetően meghatározó jelentőségű, összességében 800 család foglalkozik mezőgazdasági termékek ter-

mesztésével és értékesítésével, közülük mintegy százan főállásban, a többiek kiegészítő tevékenységként.

Hajdúdorog története címszavakban

A sajátos történeti fejlődés alapvetően meghatározta, s meghatározza ma is a település mindennapjait. A régészeti leletek alapján több mint 2000 éve lakják ezt a területet, amely azonban a török hódoltság, majd a 15 éves háború hatására egy időszakban teljesen elnéptelenedett. Ezt követően Bocskay hajdúkat telepített le pusztabirtokán, akiknek jelentős kiváltságokat (pl. adómentesség) biztosított. A hajdúk letelepedése és az elmenekült lakosság visszaszívargása miatt, s amiatt, hogy a kiváltságok kiterjedtek az itt élőkre, a népesség száma húsz év alatt városi méretűre duzzadt, s a település mezővárosi rangot kapott. A környező tanyavilág központjaként funkcionáló, számos közigazgatási és oktatási szolgáltatást nyújtó város lakosság száma 1940-ig folyamatosan, közel 12.000 főig nőtt, amelyet egy azóta tartó - hullámvölgyekkel színesített – csökkenés követett. Történeti szempontból további meghatározó tényező, hogy a környező településekkel ellentétben a lakosság döntő többsége nem református, hanem görög-katolikus vallású. E vallás helyi jelentőségét jól mutatja, hogy – döntően a hajdúdorogi hívek azon harcának eredményeképpen, amely során a honi görögkatolikusok a magyar nyelvű misézés engedélyezését akarták kiharcolni a római Pápától, s eközben más települések híveivel és papjaival közösen 1900-ban XIII. Pius pápáig is elzarándokoltak - 1912. június 8-án X. Piusz pápa a *Christifideles Graeci* bullájával megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét (Komoróczy, 1971).

Ez a sajátos helyzet egyfajta védekezést, elzárkózást, s a környező településekkel szembeni, máig élő rivalizálást is eredményezett. Ennek egyik példája, hogy amikor a 2000-es évek elején jelentős pénzügyi ösztönzéssel próbálták elérni, hogy egyes szociális, közigazgatási, vagy oktatási szolgálta-

kat az azonos kistérségbe tartozó települések (Soós, 2009), jelen esetben Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúdorog közösen, valamely önkormányzat irányításával nyújtsanak, „*Egyetlen önkormányzat sem volt hajlandó lemondani egyik saját szolgáltatásáról sem, még a jelentős többlettámogatásért cserébe sem.*” (polgármester, 48 éves férfi)

A szocializmus időszaka szintén meghatározónak bizonyult a település életében. Egyrészt az erősen vallásos jelleg – legalábbis a lakosság jelentős része tekintetében - megmarad ezekben az években is. Interjúalanyaink többsége szerint a városban a valóságos pártvezetők jobban „megtűrték”, mint máshol. Egyetlen interjúalanyunk (46 éves nő, pedagógus) nyilatkozott ezzel ellentétesen azon saját élményéből fakadóan, hogy a hittanra járását nem nézték jó szemmel egykori tanárai. „*Emiatt a radiátor mellé is állítottak.*” Elmondása alapján azonban más hátránya nem származott ebből. Ugyanakkor – a középkorú és az idősebb kérdezetek elmondása alapján - a korszak pártvezetői sokat tettek azért, hogy ipari üzemeket telepítsenek Hajdúdorogra, s ezáltal újabb munkalehetőségeket teremtsenek a mezőgazdasági jellegű városban. A szocializmus utolsó két évtizedét a 40 évesnél idősebb interjúalanyok többsége kedvező időszaként élte, s ítéli meg. Erre utaló jel az is, hogy a rendszerváltás első szabad választásán az egykori tanácselnököt választották meg polgármesternek.

Az, hogy a település egykor kiváltságokkal bírt, központi szerepet is betöltött, jelentős vallási eredményeket ért el, viszont az elmúlt évtizedekben a lakosság szám jelentősen csökkent, az ipari üzemek többsége megszűnt, az idős és a halmozottan helyzetű lakosság, köztük a hátrányos helyzetű roma lakosság aránya nőtt, rányomja a bélyegét a helyiek hangulatára, a település helyi megítélésére. Ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott: „*A depresszió, a világfájdalom jellemző. [...] Hogy mi miatt? Szerintem a rendszerváltás sikertelensége miatt.*” (57 éves nő, közművelődési szakember) Összességében in-

terjüलयaink többsége kedvezőtlennek ítéli meg a város jelenét, és jövőbeni lehetőségeit egyaránt.

A környező településektől évszázadok óta különböző vallás, az ebből is eredő elzárkózás némiképpen az általunk vizsgált többi településnél is nagyobb zárkózottságot eredményezett napjainkra, amikor a technológiai eszközök fejlődése és a társadalmi folyamatok eredményeképpen az egész országban egyre zárkózottabbá válnak az emberek (Albert és Dávid, 2018).

E másokkal szembeni bizalmatlanságra, a részben ebből eredő zárkózottságra példa, hogy a helyi család- és gyermek-jóléti szolgálat munkatársa, aki évtizedekkel ezelőtt költözött a településre elmondta, úgy érzi, évekig nehezen fogadták el, de talán még ma sem teljesen, azért is volt nehéz számára itt élni. Napjainkban pedig már úgy gondolja, úgy fogalmazott, hogy: *„Úgy vagyok vele, hogy ha bezárom az ajtót, jól érzem magam a családommal, akkor mindegy hol élek.”* (49 éves nő) A településen élő, itt született interjúalanyaink többsége pedig arról számolt be, hogy napjainkban nem jellemző a közösségi élet, még csak a szomszédokra sem jellemző, hogy szorosabban tartanak egymással a kapcsolatot, inkább mindenki bezárkózik.

A fiatalok helyzetéről

Egységes hajdúdorogi fiatalságról nem beszélhetünk, a családi háttér itt ugyanúgy jelentősen befolyásolja a gyermekek és fiatalok tanulmányi előmenetelét és későbbi életlehetőségeit, mint az ország más területein (Lannert, 2018).

A Hajdúdorogon élő fiatalok kapcsán (is) jól kirajzolódik az a kép, hogy egy település, a helyi vezetők, a közintézmények munkatársai, s maga a helyi közösség tud tenni azért - példának okáért kiépült közintézményrendszer működtetésével, vagy szabadidős lehetőségek (skate park, darts klub) és programok biztosításával - hogy a fiatalok jobban érezzék magukat, ezáltal jobban sajátjuké-

nek érezzék a települést. Ugyanakkor a magyarországi, sőt, az egész régióra és az Európai Unió egészére érvényes globális tendenciák erősebbnek bizonyulnak e helyi kezdeményezéseknél. (EBRD, 2019) A jobb munka és kereseti lehetőségek, a szolgáltatások szélesebb köre, a szabadidő eltöltésének nagyobb választéka, a nyüzsgőbb élet, és a szoros személyes (családi, szomszédos stb.) kontroll hiányából eredő nagyobb szabadság egyre inkább városokba, ezen belül is nagyvárosokba vonzza a fiatalabb nemzedéket, különösen annak képzetesebb tagjait. Egyes elemzők szerint mindez a kistelepülések megállíthatatlannak tűnő eltűnését, a lakosság döntő többségének, vagy akár egészének nagyvárosokba tömörülését eredményezheti (EBRD, 2019).

E folyamatokat helyi szinten az alábbiakban leírtak szerint fogalmazták meg:

- *„A fiataloknak a tudás megszerzése helyel-közszel a település végét jelenti [...] a XXI. század értelmiségét elveszítik a kistelepülések, Budapest, Debrecen és Nyugat-Európa profitál belőlük. Ezáltal nemcsak a település, hanem a család megtartó ereje is fellazul.”* (48 éves férfi, polgármester)
- *„Eltűnt a 20-30 közötti korosztály. Aki megszerzi egy diplomát, annak itt Dorogon nincs már lehetőség.”* (46 éves férfi, szakmunkás)
- *„A fő motiváció ma már a fizetés. Már az általános iskolások is azt mondják: »Elmegyek külföldre dolgozni Pistabá.«”* (56 éves férfi, közművelődési szakember)
- *„Ez a kisváros túl visszafogott szerintem.”* (22 éves nő, egyetemi hallgató)

Ugyanakkor az egyik megkérdezett helyi lelkész úgy tapasztalja, hogy bár a globális tendenciák itt is hatnak, azonban *„[...] kevésbé tudták megtépní a hajdúdorogi családokat.”* (52 éves férfi, lelkész) A házasságot kötő fiatalok jelentős része mondta azt, hogy ugyan átmenetileg elköltözik nagyvárosba,

vagy külföldre, de később vissza szeretne költözni, vagy eleve Hajdúdorogon tervezi a jövőjét.

A település erősségei, megtartó erejének elemei

A kisváros nyugalma: ellentétben a nagyvárosokkal a település nem zajos, a levegő nem szennyezett, az élet nem annyira „rohanós”. *„Én zárkózott vagyok, ez a csendesebb élet, ami itt van Dorogon, nekem megfelelő.”* (46 éves férfi, szakmunkás.) *„Az előnye, hogy meg tud maradni egy jó, élhető, csendes kisvárosnak.”* (59 éves nő, pedagógus)

Helyben élnek a családtagok, rokonok, barátok, ismerősök. Van kivel beszélgetni, nem magányosak az emberek, s van kire számítani. *„Nem idegenek az emberek [...] a szomszédok ismerik egymást [...] közvetlenek az emberek, ha segítségre szorul valaki, akkor segítenek egymásnak.”* (42 éves roma nő, GYOD-ban részesül.) *„Ez egy város, de azért kisváros, az azonos korosztályba tartozók ismerik egymást, nem idegenként vannak, szóba állnak egymással.”* (48 éves férfi, polgármester) *„Itt még a fák is köszönnek nekem, ha végig megyek az utcán.”* (57 éves nő, könyvtáros)

Közintézményekkel, szolgáltatásokkal való ellátottság. *„Minden elérhető itt szinte, ami egy családnak szükséges.”* (38 éves nő, óvodapedagógus) *„Hajdúdorog nem járasszékhely, mégis sikerült kibarcolni, hogy helyben működjön kormányablak, vagyis helyben lehessen elintézni a hivatalos ügyek döntő többségét.”* (48 éves férfi, polgármester) (Ez egyben a helyiek elszántságára, és a környező településekkel való rivalizálásra is példa.)

A településen olcsók az ingatlanok, így lehetőség adódik az életkezdesre, vagy akár a népességszám majdani növekedésére. *„Az utóbbi időben költöztek is ide, mert itt nagyon olcsók az ingatlanok.”* (46 éves férfi, szakmunkás)

Közmunkaprogramok biztosítása a rosszabb helyzetű lakosság számára, amely egyrészt megélhetést biztosít, másrészt abban is segített, hogy a helyben egymástól nagyon elszeparáltan élő roma és nem roma lakosság megismerje egymást, és némiképp csökkenjenek a társadalmi távolságok. *„A közmunkában az önkormányzati földeken dolgoznak [...] például paprikatermesztés van [...] a roma családok is dolgoznak. (38 éves nő, óvodapedagógus) „A közmunkaprogramban el lehet helyezkedni, lehet pénzt keresni, ha nem is sokat, de a megélhetés alapját [...] meg 800 fő részeseül szociális étkeztetésben, akiknek nagyrésze roma, szóval már nem kell a létfenntartás miatt bűnözni, és csökkent is a bűnözés.”* (46 éves férfi, szakmunkás) *„A közmunkaprogramban együtt dolgoztak a romák és a nem romák. Összesimultak ebben az időszakban [...] Már nem cigány, hanem a munkatársam.”* (56 éves férfi, közművelődési szakember)

Lokálpatriotizmus, a településhez való lelki kötődés. *„A fiatalok egy része erősebben kötődik ide, itt maradnak, és hozzájuk kötődnek a helyi kezdeményezések, például a darts klub.”* (56 éves férfi, közművelődési szakember) *„A fiatalok többen maradnának itt, ha lennének lehetőségek [...] mert sokan erősebben kötődnek ide [...] ide jártak iskolába, itt vannak a barátaik, meg nem is tudom, ezt nehez megmagyarázni.”* (20 éves férfi, egyetemista)

Az eddig vizsgált, alapvetően premhelyzetű településekkel ellentétben, sokan emelték ki pozitívumként a város jó megközelíthetőségét, azt, hogy közel van más nagyobb városokhoz, s a buszközlekedés is kellően gyakori és gyors Hajdúnánásra, Hajdúböszörménybe és Debrecenbe egyaránt.

További jelentős előny a helyi fiatalság tudatos segítése, mégpedig úgy, hogy az ifjúság igényeire építenek, a helyi fiatalok kezdeményezéseit próbálják felkarolni. Ilyen, a helyi fiatalok részéről konkrétan megfogalmazott igényre reagálva épült skate park, amely ma is kihasznált, vagy szerzett be a helyi művelődési ház darts eszközöket. Ez utóbbi

kapcsán kiemelendő, hogy napjainkban már darts klub működik a városban, s 2019 nyarán megrendezték az első városi és megyei bajnokságot is. „*Az alulról jövő kezdeményezések életképesek, amíg bennük van az akkumulátor*” (Vagyis az adott kezdeményezés iránt elhivatott ember/emberek. - Értelmező közbevetés tőlem.) [...] *A fiatalok nem szeretik azt, ha megmondják nekik, hogy ezt akarod csinálni.*” (46 éves férfi, polgármester)

Hajdúdorog gyengeségei – miért nem vonzó a település a fiataloknak

A település visszafejlődése, elöregedése, a hátrányos helyzetű lakosság számarányának növekedése. Ahogy a korábbiakban arról szó esett, Hajdúdorog lakosság száma 1940-től szinte folyamatosan csökken. A kérdezettek, közöttük a polgármester elmondása alapján a tényleges lakosság szám maximum 8500 fő lehet, ugyanis a településen közel 300 ház áll üresen. Ezek – döntően a középkorosztályba tartozó – tulajdonosainak a többsége ugyan hivatalosan Hajdúdorogon, de valójában külföldön él és dolgozik. Ennek egyik fő oka az, hogy „[...] *nagyszámban estek bele a helyiek is a devizahitel csapdájába*”, (48 éves férfi, polgármester) s ez volt az egyetlen lehetőségük arra, hogy a drasztikusan megemelkedő lakáshitel részleteit törleszteni tudják. Ugyanakkor úgy tűnik, ezen emberek, családok jó része már nem fog visszaköltözni, sőt, van már egy olyan család is, amelyben a nagyszülők is kiköltöztek Angliába, s az ott élő magyar családok gyermekeire vigyáznak. „*Amíg a nagymama vigyáz a gyerekekre, a nagypapa vágja a füvet e családoknál.*” (48 éves férfi, polgármester)

Az interjúalanyok beszámolója alapján ugyanakkor az idősek, a hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetűek, köztük a romák többsége is helyben marad. Sőt, az utóbbi néhány évben, 2015-től kismértékben, 193 fővel nőtt is a lakosság szám (KSH, 2019). A polgármester elmondása szerint e növe-

kedés részben amiatt történt, mert az olcsó lakásokba a közeli városokban dolgozó, de rosszabb anyagi lehetőségekkel rendelkező családok költöztek. Azonban még inkább amiatt, mert a környébeli nagyobb városokból idősek költöznek a településre. *A kolléganómék is kiköltöztek* (külföldre – értelmező közbevetés a szerzőtől), *nem volt más választásuk a devizahitel miatt [...] itt programtervező volt, kint takarít.* *A férjének autómosó vállalkozása van, már nem jönnek vissza [...] Ma már könnyű külföldre menni, rengeteg magyar él kint, sok az ismerős, barát, még kezdőtőke se kell.*” (56 éves férfi, művelődési szakember) „*Ez a település teljesen el fog öregedni.*” (20 éves férfi, egyetemi hallgató) „*Hajdúdorog tíz év múlva? Ez egy cigány település lesz.*” (66 éves férfi, nyugdíjas) „*Leginkább az idősek költöznek ki Debrecenből, Bősörményből, 20-30 millióért eladják a házaikat, itt vesznek egyet tízért, és a többitől a gyerekeiket támogatják.*” (48 éves férfi, polgármester)

A munkalehetőségek, különösen a minőségi munkalehetőségek hiánya.

Hajdúdorog lakosság számából, s abból adódóan, hogy vonzáskörzettel sem rendelkezik, vagyis zömében ténylegesen csak az itt élőknek nyújtanak szolgáltatásokat, korlátozottak a munkalehetőségek, különösen a diplomás álláslehetőségek. E városra is jellemző, mint sok más hasonló adottságú településre, hogy a közintézmények diplomát igénylő álláslehetőségei – ahogyan a kérdezettek megfogalmazták „*színté kibalásos alapon*” működnek. Emellett, mivel ipari vállalkozás is alig van, a szakmunkások is kevésbé tudnak helyben munkát vállalni. Ebből következően a diplomás, de még a szakmával rendelkező fiataloknak is kevés lehetősége adódik az elhelyezkedésre. „*Nincs itt semmi, nincs munkalehetőség és nincs normális szórakozási lehetőség.*” (19 éves nő, felszolgáló) „*Aki megszerzi egy diplomát, annak itt Dorgon nincs már lehetőség [...] a rokonságban is vannak fiatalok, sejtbiológus, gyógytornász meg mérnök, ők is csak Egerbe, meg Debrecenbe tudtak elhelyezkedni [...] Azok maradnak itt, akik a szülőktől átveszik a földet, vagy a vállalkozást. [...] 800 bejegyzett őstermelő van. 50-100 fő,*

aki teljesen a földművelésből él. Még a közgazdaságban is van egyfajta utódlás, aki ott dolgozik, annak a gyereke is jó eséllyel hasonlót fog tanulni, és könnyebben talál is majd munkát, vagy átveszi a szülő helyét. 20-30 %-a az állásoknak így öröklődik” (46 éves férfi, szakmunkás) „Például, ha valaki elmegy atomkutatónak, azáltal eldöntötte, hogy nem akar itt maradni, mehet Paksra, Debrecenbe, vagy Budapestre [...] 60-70 főt támogat az önkormányzat Bursa Hungarica ösztöndíjjal, ebből maximum öt fő fog hazajönni, egy-két jogászra, egy-két orvosra van szükség csak.” [...] Gyakran megkeresnek, nagyon kedves fiatal emberek, hogy elhelyezkednének szociálpedagógus végzettséggel [...] de a családsegítőben az átlagéletkor 42 év, oda 20 évig nem kell ember [...] az egész képzési rendszert át kellene gondolni. [...] Aki szakmát tanul, nem Dorognak, hanem a debreceni cégeknek termelik a szakembereket [...] van egy-két vállalkozó helyben, de nem tud versenyképes bért fizetni.” (48 éves férfi, polgármester)

A magánszolgáltatások hiánya, szűkössége. „Jó lenne egy nagy bevásárlóközpont, ami olcsóbb, a nagycsaládoknak [...] meg fejlesztőpedagógiai csoport a helyi iskolában [...] csak Hajdúböszörményben lehet a fejlesztőpedagógia problémát megoldani.” (42 éves roma nő, GYOD-ban részesül) „Dorog túl kicsi és túl nagy egyszerre. Például a néptáncoktatás. Elég nagy ahhoz, hogy van rá igény, de túl kicsi ahhoz, hogy fenntartható legyen. Böszörményben a néptáncosok 20 százaléka dorogi [...] Egy nagybevásárláshoz el kell menni máshová.” (46 éves férfi, szakmunkás) „Nagyvárosban több minden van, több bolt, több helyre el lehet menni.” (19 éves nő, kereskedő)

A kulturált szórakozási lehetőségek, egyáltalán a szórakozási és szabadidő eltöltési lehetőségek korlátozottsága. „Az egész városban nincs még egy cukrászda sem, ahová be lehetne ülni [...] volt egy, de az is bezárt.” (38 éves nő, óvodapedagógus) „Szerintem szükség lenne itt egy cukrászdára, meg egy uszodára [...] meg amúgy nincs semmi színvonalas szórakozási lehetőség hétvégén.” (19 éves férfi, egyetemi hallgató) „Nincs normális szórakozási lehetőség [...] ha Nyíregyházán elme-

gyek bulizni, 22.00-kor is megy busz, meg hajnalban is hazafelé. Itt meg megoldod, ahogy tudod.” (19 éves nő, kereskedő) „Sok programot igyekeznek szervezni, de inkább a gyerekes családoknak. A fiatalok kiesnek ebből. Diszkrét van a tiniknek. A 20-25 éves korosztály Nánásra, vagy Debrecenbe jár inkább [...] Az esti szórakozóhelyek itt inkább a középkorúaknak szólnak.” (22 éves nő, egyetemista)

A kistelepülési környezetből adódóan ismerik, és „ki is beszél egymást” a helyiek. „Mindenki ismer mindenkét, mindenki pletykál mindenkiről.” (19 éves nő, felszolgáló)

E negatív hatások, és a korábbiakban említett globális tendenciák (EBRD, 2019) a hajdúdorogi fiatalok jövőképét is alapvetően befolyásolják. Az általunk megkérdezett fiatalok közül egyik sem helyben képzel el a jövőjét. Hárman Debrecenben, egy kérdezett vagy Nyíregyházán, vagy külföldön, egy pedig mindenképpen külföldön szeretne élni. A korábbiakban felsorolt okok mellett ebben szerepet játszik a „kalandvágy”, és az elsősorban ma már a közösségi médián keresztül érvényesülő társadalmi befolyásolás/nyomás is. Végül egyik kérdezett azt is kiemelte, úgy véli, Magyarországon az emberek általában nagyon negatív attitűddel rendelkeznek, s nem szeretné, ha a leendő gyermekei ilyen közegben nőnének fel, továbbá az oktatás és az egészségügyi ellátás színvonalát is rossznak tartja.

„Szerintem mindenkiben felmerül, hogy elmegy nagyobb városba, vagy hogy kimegy (külföldre - értelmző közbevetés a szerzőtől.) [...] Mert a változatosság kell [...] Hogy miért? Mert mindenki azt mondja, hogy az kell.” (19 éves nő, felszolgáló) „Miért éppen Németország? Kalandvágy, új ország, új emberek megismerése. Jobb kereseti lehetőség. Mi szeretünk utazni, a mai fizetésekből ezt nem tudjuk megvalósítani [...] Meg ha lesz gyermekem, ott nem hat majd rá a magyar társadalom [...] rossz az oktatás, rossz az egészségügyi ellátás színvonala.” (22 éves nő, egyetemi hallgató)

Roma-nem roma együttélés

Hajdúdorognak az adott térségtől eltérő vallástörténeti fejlődése, vélhetően jelentős részben ehhez kapcsolódóan az itt élőknek a környező települések más vallású lakóival szembeni bizalmatlansága, tőlük való elzárkózása, a település határain belül is érvényesül. A helyi romák különbözősége, a többségi lakosságtól részben eltérő életmódja ugyanúgy elzárkózást, bizalmatlanságot, esetenként elítélést, megvetést eredményez. „*Simán kifejezi bárki a nem tetszését a romákkal kapcsolatban, akár trágár módon is.*” (20 éves férfi, egyetemista) Az elkülönülés szemmel látható jele a település két roma szegregátuma, valamint az, hogy romák csak a település olyan részein élnek nem romák szomszédságában, ahol a nem roma lakosság is jellemzően hátrányos helyzetű. Ám még ez a fajta szomszédsági viszony is ritka Hajdúdorogon. Ennek egyik oka az, hogy „[...] *ha egy cigány család egy utcába beköltözik, onnan elmenekülnek a magyarok.*” (46 éves férfi, szakmunkás) Interjúalanyaink jelentős része ennek egyik okát „*a múltból gyökerező előítéletekben*”, a másikat pedig abban látja, hogy a roma családok rossz példát mutatnak a nem roma családok gyermekeinek, mivel már a roma gyerekek is dohányoznak, csúnyán beszélnek, agresszívak, valamint nagyon korán elkezdnek szexuális életet élni. A roma - nem roma elkülönülés másik oka az interjúalanyok szerint (ideértve roma származású kérdeztet is) az, hogy maguk a romák is szívesebben élnek roma közösségben, mint „magyarok” szomszédságában. Vagyis az elzárkózás ma már kölcsönösnek tűnik.

Az elkülönülés másik példája az, hogy a településen egymás mellett működik egy egyházi, és egy állami fenntartású általános iskola, s az előbbibe szinte kizárólag nem roma származású gyerekek, míg a másikba napjainkban már többségében roma gyermekek járnak. A megkérdezett helyi diakónus (62 éves férfi), illetve egyik vallásos interjúalanyunk (38 éves nő, óvodapedagógus) is azt emelte ki, hogy ez az oktatási szegregáció nem tudatosan tervezett és irányított folyamat eredményeképpen ala-

kult ki, hanem azt „[...] *a szülők csinálják.*” (62 éves férfi, diakónus, férfi) Mégpedig azért, hogy a családok egy része, ideértve a roma családokat, egyszerűen nem akarja teljesíteni az egyházi iskola egyházi jellegű követelményrendszerét, például az egyházi szentségek (elsősorban az egyházi házasság) felvételét, valamint esetenként a gyermekek vallási szertartásra járatását sem. Ugyanakkor tudható az is, hogy a jelentős vallási élet ellenére, számos szülő éppen amiatt teljesíti e követelményrendszert, hogy gyermeke abba az iskolába kerülhessen, amelybe alig járnak roma gyerekek. Két fiatal interjúalanyunk is nehezményezte, hogy az egyházi általános iskolába „*akarataik ellenére*” kötelező volt misére járniuk, amit „*túlzásnak tartanak*”. Vagyis, ha nem is célzott, és tudatos szegregációról van szó, a két iskola adott módon való működtetése lehetőséget ad a szegregált oktatásra, ami meg is valósul Hajdúdorogon.

A gyermekkortól induló, és az életet végig kísérő elkülönülés, s az egymás nem ismeréséből kialakuló kölcsönös előítélet (Forgas, 2007) jelenléte érzékelhető a településen. Ugyanakkor interjúalanyaink többsége ennek kapcsán úgy nyilatkozott, hogy helyben kevésbé okoz problémát a „cigánykérdés”, mivel a romák és a nem romák között kevésbé van interakció, kapcsolat, így konfliktusok sincsenek, egyszerűen „[...] *csak élnek egymás mellett.*” (19 éves férfi, egyetemi hallgató) Több interjúalany azt is kiemelte, hogy a múltból, családi sérelmekből eredő évtizedes konfliktusok inkább a két szegregátum roma lakosai között vannak.

Csakhogy ezen elkülönülés súlyos következménye, hogy a szegregátumban élők, ami kiemelten érvényes az egyik települési szegregátumra, beleragadnak a mélyszegénység, vagyis a kilátástalan nyomor generációról-generációra hagyományozódó állapotába.

A mindennapi élet szervezése kapcsán kevésbé látnak megfelelő mintát, követendő példát, s bár vannak segítő beavatkozások, de kellő mértékű, s kellően hatásos segítségre kevésbé számíthatnak.

Így e családok jelentős része tekintetében nincs, ami megtörné ezt a kedvezőtlen újratermelődési ciklust.

A romák és a nem romák viszonyáról, a helyiek felelősségéről a roma pasztorációval megbízott, aktív telepi segítői munkát végző diakónus (62 éves férfi) - aki e munkát jelentős részben egyedül, segítői team nélkül látja el, ami amellett, hogy óriási terhet jelent, a beavatkozás hatásosságának is szűkösebb keretben szab - a következőket mondta:

„A magyarok általánosságban eltűrik őket. Nem foglalkoznak velük, nem jellemző, hogy segítenék az én munkámat, és egyáltalán az, hogy belássák, hogy ez egy nagyon nagy kérdés itt Dorog számára, meg ahol roma lakosság van. Hogy mi történik majd egy nap, amikor az unokámnak együtt kell élnie a romákkal, hogy ezt a munkát már most kell, el kell kezdeni [...] S ami mondjuk itt Dorogon kimaradt, teljesen elmaradt az iskolán kívüli társadalmi munka, vagy mindegy, hogy minek nevezzük, szociális munkának. Ezt elfelejtették az itteni emberek.”

Azt, hogy – a fentiekből is következően – mi jellemzi, különösen az egyik szegregátumban lakó romák életét, az alábbiak szerint látják a megkérdezett, e szegregátumban élőkkel kapcsolatba kerülő emberek: [...] *kimentem a telepre [...] ott 60-as évekbeli állapotokat találtam, nagyon leszegényedett, és nagyon magukra hagyott embereket [...] Az általános képlet az volt, hogy csak úgy van, nincsen szekrény, nincs hol tisztálkodni, ebből adódott a helyzet, hogy ezt akkor valahogy pótolni kell. [...] Vannak olyan lakások, ahol 25-en élnek, [...] minden helyiségben többen laknak.”* (62 éves férfi, diakónus) *„Sok a probléma. Sok ember él egy házban, ahol nincs fürdőszoba. [...] nem fontos nekik a gyerekek taníttatása, és hogy a gyerekeket jól öltöztessék [...] Problémák vannak az óvodai, iskolai hiányzással, nem akarják engedni oriba a gyereket. Elhanyagolás van, meg higiénés problémák. Jellemző a gyerekek nem megfelelő táplálása, a nagy kosz. Kiemelt terület gyermekvédelmi szempontból. (22 éves nő, egyetemi hallgató) (A kér-*

dezett - szociálpedagógia szakos hallgatóként - egyik szakmai gyakorlatát a helyi család- és gyermekjóléti szolgálatban töltötte, ekkor tapasztalta a leírtakat.)

A helyi család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársa (49 éves nő) az alábbiakat sorolta fel e családokban problémaként:

- nem tartják tisztán a lakást, az udvart, sokan nem művelik a kertjüket sem,
- sok családnál „lopják az áramot” szabálytalan vételezéssel,
- rossz a pénzbeosztás,
- egyoldalú a táplálkozás,
- nem jellemző rájuk az öngondoskodás, mint a nagyszüleinknél volt, például nem tartanak csirkét,
- a romák nem szeretnek főzni, elterjedt a gyorsételek rendelése, a pizzarendelés,
- korai házasság és gyermekvállalás,
- nem motiváltak a tanulásra, csak 1% fejezi be a középiskolát,
- ha valamiben sikert ér el a gyerek, pl. sakkozás, sport, a szülők csak akkor értékelik, ha pénz jár érte, csak a pénzzel lehet őket motiválni. Emiatt például nagyon sikeres, országos második helyezést elért gyermek már abba-hagyta a sakkozást.

E felsorolásból egy jól ismert nyomortelepi képbontakozik ki: kedvezőtlenek az életfeltételek, az életlehetőségek, és ehhez igazodik az itt élő családok életmódja is. A mélyszegénységben, az egyik napról a másikra élő családok életében aligha lehet más a cél, mint az alapvető emberi fizikai szükségletek kielégítése. Ma már jól ismert tudományos teória (Maslow, 1970), hogy ameddig valakinek az alapvető szükségletei tartósan nincsenek kielégítve, magasabb rendű emberi szükségleteinek: a kognitív szükségletének, a szépség, az esztétikai iránti, vagy éppen az önmagvalósítási szükségletnek a kielégítésére nem tud törekedni.

Kirajzolódik azonban egy másik kép is, tudni illik a szegregátumokban élő roma családoknak a helyiek általi megítélése, amelynek talán a legfőbb eleme a romák önhibájának a hangsúlyozása. Annak a nehezmenyézése, hogy nem tartanak haszonállatokat, nem szívesen főznek, sőt, még pizzát is rendelnek. Mindezt úgy, hogy a nem romák döntő többsége sem tart ma már haszonállatokat, és aligha számít ma már különlegesnek, vagy kivételnek egy pizza megrendelése. Vagyis e tekintetben érvényesül egyfajta kettős megítélés, ami a nem romáknál természetes és elfogadható, az a romák esetében helytelen magatartás.

A megkérdezett szociális szakember és a pedagógusok egyaránt jól érzékelik, látják azt, hogy a hagyományos nevelési, illetve a szóbeli tanácsadáson, a klasszikus típusú felvilágosításon alapuló módszerek kevésbé eredményesek e családok esetében. *„Hiába vannak felvilágosító programok, nincs hasznuk, mert a saját szocializációs színterükben nem ezt látják.”* – fogalmazta meg a család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársa (49 éves nő). A helyi szint mellett, országos szinten is tapasztalható, hogy a tizenévesek, ezen belül kiemelten a halmozottan hátrányos helyzetű nők körében, az elmúlt években jelentősen, mintegy negyedével nőtt a szülességek száma, miközben a 20-34 év közötti korosztályokban alapvetően stagnált a gyermekvállalási hajlandóság (Kapitány és Spéder, 2018). Tehát ismételt kiemelhető, hogy a családból, a környezetből gyakran kedvezőtlen, a nyomor újratermelődésének irányába ható mintát kapnak e gyermekek, miközben nem kapnak kellő motivációt - példának okáért - a kiemelkedést elősegítő tanulásra, sportra stb. Csakhogy nem „csupán” a szülői motiváció és megfelelő nevelési képesség és tudás hiányos, hanem úgy tűnik - legalábbis jelentős részben - az a segítő pedagógus, és/vagy szociális szakember is hiányzik, aki tudná segíteni a szülőket a gyermeknevelésben, aki leült volna az országos sikereket elért sakkozó gyermek és szülei mellé, s aki segített volna meggyőzni őket a folytatás fontosságáról.

Ennek hiányával kapcsolatban a megkérdezett szociális szakember (49 éves nő) egyrészt a pedagógusok fásultságát, ami a sok energiabefektetés ellenére kevés eredménnyel járó munkára vezethető vissza, másrészt az ismeret hiányát nevezte meg fő okként, vagyis azt, hogy: *„A pedagógusok nem ismerik a romákat, így nem tudnak rájuk hatni.”* A helyi család- és gyermekjóléti szolgálat esetében pedig az elégtelen kapacitásokban látja a fő okot.

Abban, hogy a szolgálat nyolc munkatársa idejének a jelentős részét leköti a fő feladatok ellátása. Az intézmény-vezető (49 éves nő) által kiemelt feladatok alapvetően az alábbiak:

1) A települési támogatás odaítélése kapcsán annak ellenőrzése, hogy a szociális segílyt kérő romák rendben tarják-e a portájukat. *„Azt is fontos elmondani, hogy azok az önkormányzat által nyújtott települési támogatások, a rendkívüli és a rendszeres támogatási formák, ha valaki ezek közül valamilyen ellátást igényel, akkor szükséges, hogy jelentkezzen nálunk. Itt egy együttműködési megállapodást kötünk, amivel havonta, tehát kapnak egy ilyen kis könyvet, és havonta jelentkezniük kell egy évig. És akkor ilyenkor az élethelyzetükről, hogy esetlegesen valami javulás bekövetkezett-e [...] Az a lényege a dolognak, hogy figyelemmel kísérjük az adott egyént, hogy honnan indult, miért szorult erre a támogatásra, és hová jutott. De azért ezt a támogatás odaítélését megelőzi egy környezettanulmány, amit az önkormányzatnak egy hivatali dolgozója, illetve nekem két kollégám végez el havonta egyszer [...] Ez egy többoldalas környezettanulmány [...] ami helyi rendeletben is megjelenik, hogy nagyon fontos a környezet rendben tartása. Tehát az, hogy a jövedelmi viszonyai alapján jogosult arra a támogatásnak az odaítélésére, ugye ezt a szociális bizottság dönti el, az egy dolog. De a környezetnek a rendben tartása, tehát itt az udvar, a ház rendben tartása, illetve a külső környezetben nagyon fontos az, hogy csatorna megoldott legyen, vagy a, ugye, ha valakinek nincs fürdőszobája akkor a kinti WC, az, hogy az udvaron ugye ne halmozzanak fel szemetet. Esetlegesen kerítés, tehát körbe kerítve, és hogyha ilyen hiányosságok vannak, akkor ugye fel-szólítjuk, hogy ezt rendezze, és csak abban az esetben kap-hatja meg.”* (Fontosnak tartom kiemelni, hogy meg-

lehetősen aggályos, hogy ha valaki anyagi helyzete miatt segítségre szorul, számára a helyi szociális bizottság emiatt támogatást szavaz meg, azt csak akkor kaphatja meg, ha a rendszerint jelentős, akár több százezres költséggel járó csatorna- és/vagy kerítés kialakítást elvégzi. E gyakorlat - magától értetődően – alapvetően ellentmond a szociális munka szakmai és etikai alapelveinek. (3Sz, 2016)

2) Adósságkezelésben, ehhez kapcsolódóan közműszámlák törlesztésében való segítség, továbbá a szabálytalan áramvételezés ellenőrzése, a szabályos áramvételezés megoldása előre fizetős órákkal. *„Van adósságkezelési tanácsadás, egy kollégám végzi [...] Azt, ami jellemző, a villany, az okozott problémát, de elég jól alakult már a helyzet, mert azért azt tudni kell, hogy azért folyamatosan ellenőrizzük azt is, hogy mondjuk szabálytalanul vételeznek áramot. Van hatósági bejárás a járási hivatal munkatársaival együtt [...] Jönnek a szabálysértési hatóságtól, a gyámhatóság, a családsegítő és a rendőrség munkatársaival [...] Nyilvánvalóan a szolgáltatónak okoznak ezzel kárt, hogyha lopják az áramot [...] de azért ez egy életveszélyes mutatóvány [...] Kollégáim ezt nem laikusként, hanem az egyik kollégámnak van szakmája, hasonló végzettsége, tehát felnéz, és azonnal észreveszi, és ugye ezt szóvá teszi [...] Illetve ugye az áramszolgáltatók keresnek minket, ha már nagyon-nagyon magas az felhalmozott adósság [...] és akkor elhatároztuk, [...] hogy megpróbáljuk minél kevesebbet beköltetni ezeket a kártyás fogyasztásmérőket [...] Van egy elvárás is amellet, hogy vegyék komolyan [...] de hogy ennek milyen vonzatai vannak, tehát ez mit fog maga után vonzani, tehát ugye, ha mondjuk a szankciót nézzük, a büntetést, akkor hogyha megbüntetjük, akkor nyilván azt a családátogatási ellátásból kell elvenni, a gyerekektől kell elvenni. Ha ugye letöltendő börtönbüntetésre ítélik, akkor megint csak a kiskorú az, aki ebbe ugye hátrányt szenved. Mert ugye, ha a törvényes képviselő nincs jelen, akkor a gyereket el kell helyezni, ha pénzbírság van, akkor megint a kiskorú veszélyeztetése áll fenn, és annak ugye vannak folyamatai, hogy milyen szankciókat von maga után a gyerek tekintetében, és álta-*

lán nyilván ettől megijednek. És az volt a jó, hogy igyekezett mindenki azt az összeget összeszedni. [...] De ebbe segítségünkere volt egyébként az egyház is, azt meg kell említeni. Ezeknél a családoknál, ahol ez nagyon súlyos probléma volt, sikerült az áramot szabályosan bevezetni.

3) A vonatkozó jogszabályban meghatározott feladatok ellátása, amely feladatok jelentősen bővültek az elmúlt években.

E fő teendőket megismerve, illetve az interjúkban elhangzottak alapján úgy tűnik, a helyi szociális intézményben a kontroll funkció megelőzi a segítő funkciót. Különösen kisebb településen gyakran elvárt igény a szociális intézmények dolgozóitól, hogy – ellentétesen a szociális munka szakmai és etikai elveivel – elsősorban egyfajta „szociális rendőrségként” tevékenykedjenek. Helyenként külső nyomásra, helyenként pedig amiatt, mivel a szociális képzések és a gyakorlat alatt sem alakult ki a tényleges segítői attitűd a szakképzettséget szerzők egy részében - ami talán a részidejű, levelező tagozatos képzésekben még gyakoribb - s maguk a dolgozók is azonosulnak e látásmóddal, s ezért a kontrollt a középpontba helyező gyakorlatot érvényesítik. (Bugarszki, 2014) Csakhogy - ahogy azt nemzetközi és hazai tapasztalatok egyaránt jól mutatják (Bugarszki, 2014; Parton és O’Byrne, 2006) – ettől eredmény nem remélhető, az eredménytelenség pedig a szociális területen dolgozók körében gyakori kiegészéshez, pályaelhagyáshoz, napjainkra a szociális szakmák súlyos válságához vezetett. (Bugarszki, 2014; Parton és O’Byrne, 2006)

Ahogy a helyi példa is mutatja, e minden résztvevőre – vagyis a kliensekre és a dolgozókra egyaránt - kedvezőtlen hatású munkamódszer az elmúlt 30 év folyamatainak eredményeképpen alakult ki.

Hogy hogyan indult el az intézmény? Nyilván akkor a törvényi elvárásoknak megfelelően sokkal kevesebb volt a munkánk, mint most [...] Szerintem mi sok olyan munkát is elvégeztünk akkor, ami nekünk nem volt feladatunk, és nem volt munkakörünk abszurd. Több időnk volt egyéb-

ként a családokra, pedig kevesebb volt a státusz, jóval kevesebb. Többet tudunk jelen lenni a családok életébe [...] nagyon sokszor ott álltunk mellettük a fazék mellett, és tanítottuk őket főzni [...] Ugye, hogy a 40 órából 20 óra a terep, de mi 35 órát sokszor, meg 40-et is sokszor, meg munkaidőn túl is, meg hétvégén is, tehát mi terepen voltunk. Nagyon-nagyon szívügyünknek tekintettük, és nagyon akartunk segíteni, meg hát úgy tudtuk őket megismerni, ha minél többet jelen voltunk velük [...] rendezvényeiken, születésnap, keresztelő, tehát ezek érdekesek, pláne a románoknál egy-egy lagzi, hivatalosak is voltunk [...] És én ezt, nagyon örültem, nagyon szerettem csinálni. Én alig vártam, hogy reggel legyen szó szerint, hogy újra jöbessenek [...] Engem ez tartott életben, mert én nem éreztem itt jól magam, nekem hatalmas volt az úr, a szakadék, tehát amit ott éltem meg, meg ahogy ott éltem (Nyíregyházán - értelmező közbevetés a szerzőtől.) [...] Aztán én jelentkeztem a főiskolára, mert ugye a 2001-es törvény már elő is írta, hogy akik benne dolgoznak, ugye megkapják azt az időszakot, felmentést, míg el nem végzik, de ugye már nem lehetett [...] betölteni középfokú végzettséggel. Én nem bántam meg [...] én azt éreztem akkor, 29 évesen, hogy én, amikor én ott hallgattam az ottani oktatókat, én éreztem, hogy jó helyen vagyok [...] Mivel már benne voltam, és átláttam, hogy mit fogok csinálni, tehát így együtt az nekem egy nagyon-nagyon szép időszak volt. És akkor jött egy mókuserék.

E megélt és elmesélt folyamatnak az elemző értékelése talán külön tanulmányt érdemelne. Jól látható, hogy a fiatal, képzettség nélküli segítő, az akkori jogszabály adta tág keretek között a helyi szükségletekhez, igényekhez igazodó, valós segítséget jelentő szociális munkát végzett (még ha az elmélet és a pontos módszertan ismerete nélkül is, de életvilág központú segítői beavatkozást (Thirsch, in Sárkány, 2011), jelenlét típusú szociális munkát (MMSZ, 2019). Még hozzá úgy, hogy az a szociális munka szakmai és etikai alapelveinek is maximálisan megfelelt. Aztán részt vesz egy szakmai képzésben, közben a folyamatosan változó vonatkozó jogszabályok, szakmai protokollok egyre pontosabban írják le, mi egy családsegítő feladata (vagyis a szol-

gáltatási rendszer a menedzserizmus irányába mozdul el). (Temesváry, 2018) Eközben az intézmény létszáma jelentősen bővül, s a helyi beavatkozások a segítsérről elsődlegesen a kontroll irányába mozdulnak. Ennek az országosan széles körben tetten érhető folyamatnak (Bugarszki, 2014) az egyik oka vélhetően az lehet, hogy az elmúlt időszak valóban súlyos szakmai és emberi mulasztásaiból eredően – példának okáért a veszélyeztetett, emiatt védelemben vett gyermeket/gyermekeket nevelő családok családsegítői meglátogatásának és/vagy a szükséges gyermekvédelmi beavatkozások megtételének a hónapokon keresztül elmaradása miatt – felsorolhatatlanul sok gyermektragédia (a gyermek, gyermekek súlyos testi és lelki károsodása, halála) történt. Legalább részben ezek miatt a jogalkotó meg kívánja határozni, melyek azok a minimum elvárások, amelyeket egy családsegítőnek meg kell tennie annak érdekében, hogy a családban élő gyermekek alapvető biztonsága ne kerüljön veszélybe. Ennek azonban az lesz a következménye, hogy a benne dolgozó szakemberek egy jelentős része már csak a minimumfeladatok ellátását, elsősorban a családok kontrollálását tekinti feladatának („Szerintem sok olyat dolgozt meg, ami nem volt feladatunk.”), a tényleges segítői munka pedig háttérbe szorul. Valós segítség nélkül viszont a halmozottan hátrányos helyzetű családok nem képesek javítani helyzetükön... És ezzel a(z ördögi) kör bezárult.

A napjainkra kialakult helyzetről a helyben aktív segítői munkát végző, s a későbbiekben bemutatandó eredményeket is felmutató diakónus (62 éves férfi) az alábbi tapasztalatait fogalmazta meg: „Úgy tűnt, amikor elkezdtem ezt a munkát, hogy cserbenbagyták itt a roma lakosságot [...] Nekem nagyon az tűnik még most is, hogy akinek a feladata lenne ez hivatalból, amit számonkérnek tőlük azt teljesítik, a többit pedig lemarad, elmarad. Ebből az egész történetből az emberi egymással foglalkozás szinte alig tapasztalható. Ha mindig jogszabályok szerint megyünk, hogy nézzük, hogy egy-egy családba

mi a probléma, jó, hát ez is segítség, hogy felhívjuk rá a figyelmét, hogy ki kell takarítani, meg legyen egy ruhásszekrényed, de hogy ettől többet nem segítenek [...] a helyi illetékes személyek, én ezzel szembesültem. És akkor eldöntöttem, hogy én tényleg beleállok ebbe a munkába.”

Arról, hogy miben látja ennek az okait a következőket mondta:

„Lehet, hogy most már az emberiség oda jutott, hogy annyira féltem a családomat, meg annyira féltem magam, hogy tovább nem is látok. Én Dorogon látom ezt a fajta, mert tényleg jó dolgos emberek, igyekeznek, de úgy a másik emberhez való odafordulás, hát, biztos találhatnánk olyan településeket, ahol jobban megy ez a dolog.”

Azt, hogy a romák helyzete már jelenleg is kedvezőtlen következményekkel jár a település egésze tekintetében, s hogy e helyzet – adekvát, hatásosabb segítő beavatkozások nélkül - hosszabb távon tovább romolhat, a megkérdezettek többsége helyi szinten már érzékeli. Látják, hogy a nyomorban ragadt, kilátástalan helyzetű roma családok, amelyekben gyakori az alkohol mértéktelen fogyasztása, s megjelent az önsorspusztító „herbalozás” is, önmagukon kívül a közösség egészére is veszélyt jelenthetnek. Városvezetési, szociális szolgáltatási szinten egyaránt látják, helyi egyházvezetési szinten pedig már korábban felismerték, hogy másfajta, érdemi eredményt hozó beavatkozásokra van szükség. A család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársa (49 éves nő) szintén megfogalmazta, hogy szerinte milyen beavatkozás hozhat változást, különösen a roma családokban élő gyermekek jelen helyzetből való kimozdításának vonatkozásában.

„Ugye nekünk, a velük dolgozó szakembereknek, tehát úgy a pedagógusoknak, mint a gyermekvédőknek kellene közösen [...] gondolkodni [...] felzárkóztató programokat, felvilágosító előadásokat tartani sokkal többet, mint amire kapacitás van. [...] Egy ilyen közösség-szerveződésnek is muszáj lenne, hogy létrejöjjön, hogy mondjuk a roma szülőkkel együtt, akár pedagógusok, akár mi szociális szakemberek, egy ilyen közösségi házba mondjuk megmutassuk nekik azt, hogy együtt főzzünk,

vagy együtt süssünk. Vagy bármi olyat, hogy megmutassuk, hogy ez egy jó dolog, és mondjuk te, mint roma lány ezt tanulhatnád, és akkor lenne belőled egy ilyen jó szakács, vagy cukrász, és akkor el tudnál helyezkedni. [...] Azért is örülök ennek a szegregációs felzárkóztató pályázatnak, mert ebben lesz közösségi ház, és ott ugye megvalósulhatnak például ezek a dolgok, hogy megmutassuk nekik, hogy hogyan kell mosni, hogyan kell vasalni, hogyan kell főzni, hogyan kell gyereket nevelni, hogyan kell megsütni egy süteményt, tehát hogy együtt próbáljuk bennük megteremteni az igényt. De amikor ők hazamennek, és abba a családi milióba, abba a szocializációba, amibe felnőttek, ez nagyon hamar visszabúzza őket.”

Látható, hogy a megkérdezett szociális munkás jelentős részben az intézmény indulásának időszakában alkalmazott beavatkozási módhoz hasonló tevékenységek végzésétől vár eredményt. Azonban lényeges különbség, hogy míg a korai időkben a humán ökológiai szemléletnek megfelelően (Soós, 2018), a családok otthonában történt ez a munka, a jövőben egy közösségi házban fog megvalósulni. Bár vélhetően ettől is remélhetők eredmények, az ezzel kapcsolatos fő problémát utolsó idézett mondatában interjúalanyunk is megfogalmazta. Ugyanakkor úgy véli, erre akkor lesz tényleges lehetőség, ha a helyi szegregátumokat érintő (már elnyert) egyik pályázati projekt keretében, kifejezetten a programban lévők segítségével, további szociális munkásokat vesznek fel, mivel – ahogy arról a korábbiakban szó esett – az egyéb fő feladataik miatt, a jelenlegi munkatársak kapacitásainak jó része lekött.

A romák helyzetét javító beavatkozások

Az elmúlt években elindultak olyan országos, helyi egyházi, önkormányzati, valamint önkormányzati intézményi kezdeményezések, amelyek a hátrányos helyzetű emberek, köztük a romák helyzetének a javítására irányultak:

1) Ahogy a korábbiakban arról már írtam, a közmunkaprogram – igaz, csupán a legalapvetőbb szinten – de hozzájárul e családok anyagi biztonságához, a helyben kiemelten fontos mezőgazdasági munkavégzéssel kapcsolatos ismereteik bővüléséhez, sőt, a roma és a nem roma lakosok közötti kapcsolatok erősödéséhez is. Ugyanakkor volt olyan interjúalanyunk, aki ezt a kapcsolat-erősödést alapvetően kedvezőtlennek ítélte amiatt, mivel az elmúlt időszakban megjelenő vegyes párkapcsolatok kapcsán „[...] *az a tapasztalat, hogy az a nem roma származású illető lecsúszik a romák elvárásaihoz.*” (49 éves nő, szociális munkás)

2) A helyi görög-katolikus egyházhoz a problémakezelés érdekében hat évvel ezelőtt egy olyan diakónus csatlakozott, akinek a roma pasztoráció a fő feladata. Ennek keretében – jelenlét típusú szociális munkát végezve (MMSZ, 2019) – a roma közösség segítése érdekében mindennap kijár a szegregátumba. E munkát végző diakónus egyik első feladatának azt tartotta, hogy megismerkedjen a romákkal, s hogy elfogadják őt nem roma emberként valódi segítőnek. A korábbiakban leírt roma – nem roma viszony miatt, amiatt, ahogy a romák ezt megélték, megélik, ez nem volt egyszerű. „*Ők nyilván úgy ítélik meg, hogy el vannak nyomva, szegregálva vannak [...] mindenhol csak a rosszat kapják. Ennek is megvan az oka [...] nem mindegy, hogy egy városban belül milyen vezetés van, milyen a családsegítő munkája, mert ők velük találkoznak, a polgármesteri hivatal, meg a családsegítő, meg a pap bácsi, maximum az iskola. Ha innen mindenhol negatív visszajelzéseket, negatív erőket kapnak, akkor milyen is lehet a véleménye.*”

A korábbiakban leírt nyomorúságos helyzet miatt, az első feladatok közé tartozott a családok adományokkal való segítése, amely tevékenységet azóta is végzik. Ugyanakkor e családok lelki erejének, ezáltal ezen roma emberek személyiségének fejlesztését tűzték ki elsődleges, az életük jobbá válását eredményező célnak. „*Legyen hite az életben, önmagában is bízzon [...] hogy a gyermekemet felneveljem*

[...] Ha ebben nem segítjük őket, ha ezt elbagyuk, akkor nincs felzárkózás.” (62 éves férfi, diakónus)

E fejlesztő célú, életvilág központú (Thirsch, in Sárkány 2011) segítő munkához elengedhetetlen a napi szintű jelenlét, ha szükséges este, hétvégén is. Elengedhetetlen továbbá a közös tevékenykedés, a feladatok közös megoldása. Erre példaként a diakónus (62 éves férfi) az alábbi, az adott család életében meghatározó eseményt ismertette: „*Amikor adódik egy szituáció, egy helyzet, hogy azt gyorsan meg kell oldani [...] Odatelefonált este 9-kor tavaly, hogy „Pap bácsi nagyon nagy baj van [...] csorog befele a plafonon a víz [...] jöjjön ki, nézze meg.» Hát mondom, jól van [...] kimentünk [...] tényleg csorgott [...] nem volt katasztrófa-helyzet [...] Másnap ezt nagyon gyorsan megoldottuk. Találtam egy roma embert, akinek jó kézügyessége van, és szereztem hozzá palát, lécet, meg ami kellett, és egy-két nap alatt megoldottuk a problémát. De hogy ha én a szép kényelmes fotelból azt mondom, hát nincs ennek értelme, akkor lehet, hogy [...] már nem is lenne rajta tető. Ennek a munkának itt látom a szépségét, meg hát nyilván az értékét. Ezt rangsorolni, felsorolni, hogy lesz-e ennek? Tehát emberség kérdése.*”

A segítségnyújtás ugyanakkor nagyon hosszú, fáradtságos munka, ami gyakran csak évek, évtizedek alatt vezet eredményre. Ennek kapcsán példaként megemlítette diakónus interjúalanyunk, hogy korábban egy alkalommal munkaerőtoborzó céget hívtak ki a romákhoz, akik közül több mint húszan el is jöttek. Azonban hamar kiderült, hogy az írni, olvasni sem tudó roma emberek sajnálatosan nem alkalmazhatóak gyári munkára, bonyolult és veszélyes gépek üzemeltetésére, példának okáért a veszély feliratot sem tudják elolvasni. Ugyanakkor, részben a segítő beavatkozások révén elért jelentős eredménynek tekinthető, hogy napjainkra a munka nélkül, támogatásokból élő helyi romák csoportja egyre kisebb, sokan alkalmi és időnymunkákat, egyre többen pedig állandó munkát tudnak vállalni.

A helyi parókus (52 éves férfi) az egyházi segítői munka kapcsán úgy fogalmazott, hogy az elengedhetetlen anyagi segítség mellett, amit

nyújtanak, kiemelten fontosnak tartja a roma földprogramot. Ennek keretében vetőmagot biztosítanak a szegregátumokban élő családoknak, felszántják a kertjeiket, aminek eredményeképpen több helyi család ma már igyekszik, gondolja a kiskertjét, élelmiszert termel magának. Legalább ugyanennyire fontos tevékenységük a „[...] *tanítás, a nevelés, a lelki gondozás [...] hogy érezzék, hogy ide tartoznak.*” (52 éves férfi, lelkész) Úgy tapasztalják, hogy ennek az első eredményei már láthatóak: a romák egyre nagyobb számban vesznek részt szentmiséken, keresztelik meg gyermekeiket, vagy kérnek egyházi temetést. Úgy tapasztalják, sikerült szoros, együttműködő kapcsolatot kiépíteni a helyi romák többségével.

Szintén kiemelten fontosnak tartják az egyház szerepét a roma és a nem roma közösség kapcsolatának erősítésében. Fontos, napjainkra jelentős részben már megvalósult cél egy olyan egyházközösség kiépítése, amelybe romák és nem romák egyaránt beletartoznak. Ennek egyik – de nem egyetlen – példája, hogy templombúcsú idején ma már a roma hívek is részt vesznek a közös ebéden és a közös ünneplésben. Bár az első évben voltak problémák, de ma már nincsenek, és a nem roma lakosság is megtapasztalta, hogy a romák is tudnak *„megfelelően ünnepelni.”*

További hosszabb távú célként egy roma közösségi ház kialakítását tervezik. Úgy vélik, annak működtetésével a hitélet és a közösség tovább erősíthető. Ez pedig azért kiemelten fontos, mert: *„Kell egy biztos talaj, amin el tudnak indulni. Ezt a talajt szeretnénk a lábuk alá adni azáltal a hittel, amibe lehet kapaszkodni.”* (52 éves férfi, lelkész)

3) A település polgármestere, s két másik interjúalany is kiemelte, hogy az egyik szegregátum mellett működő óvodának, ezen belül az ottani óvodapedagógusoknak kulcsszerepe volt abban, hogy az ebben a szegregátumban élő romák helyzete jelentősen javult az elmúlt években. Az önkormányzat jelentős forrásokat fordított arra, hogy a

tárgyi feltételek megfelelőek legyenek. Az épületet felújították, s a szép környezet önmagában példaként szolgál. Ugyanakkor a helyi óvodapedagógusoknak a gyermekeken keresztül sikerült megszólítani a szülőket is. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az itt élők jelentős része ma már rendszeresen dolgozik, egyre inkább odafigyel gyermeke nevelésére, saját lakókörnyezete rendben tartására is.

4) A települési önkormányzat egyik fontos célja a hátrányos helyzetű családok lakhatásának a segítése. Ennek érdekében az önkormányzat a város üresen álló házai közül évente kettőt-hármat megvásárol, s azokat szociális alapon, havi 10.000 Ft bérleti díjért hátrányos helyzetű családoknak adja bérbe. Erre a hátrányos helyzetű családok pályázhatnak. A bérbeadás további feltétele, hogy a család gondolja az udvart és a kertet (ezáltal az üresen álló porták rendben tartása is megoldódik), valamint a család kössön havi 20.000 Ft-ért lakástakarék szerződést, a ház értékétől függően hat, vagy nyolc évre. Ennek a letelte után a bérbe vett házat megvásárolhatja. A vételárba az addigi bérleti díjat is beszámítják. Emellett az önkormányzat azt is vállalta, hogy a lakás-előtakarékossági szerződések kapcsán korábban létezett, mára megszűnt állami támogatás összegével - legfeljebb 400.000 Ft-tal - a szerződők megtakarításait kiegészíti. A családok által megvásárolt lakások árából pedig e programot kívánják folytatni.

5) A polgármester, valamint a megkérdezett szociális szakember a romák helyzetének javulását elsősorban egy már kidolgozott, pályázati úton finanszírozott, két elemből álló deszegregációs projektől várja. Ennek kapcsán a település vezetője elmondta, hogy a helyi önkormányzat irányításával, de a család- és gyermekjóléti szolgálat, a gyámügy, a polgárőrség összefogásával összeállítottak egy komplex fejlesztési programot, s elnyertek két egymással összefüggő fejlesztési, illetve prog-

rammegvalósítási pályázatot, amelyek a szegregátumokban élő családok életkörülményeinek, életlehetőségeinek a javítását célozzák. E komplex projekt keretében esélyközpontot hoznak létre. Ehhez megvásároltak két épületet, az egyikben olyan közösségi teret alakítanak ki, amelyben mosási, tisztálkodási lehetőség lesz, amit a gyakran fürdőszobával sem rendelkező családok csekély térítés ellenében tudnak majd igénybe venni. A másik pedig krízislakásként fog funkcionálni. E program fontos elemeként sportpályát, közösségi kertet alakítanak ki, valamint a valós helyi igényekre építve szakképzéseket kívánnak nyújtani a helyieknek, akik kertészeti, fakitermelő és parkgondozó képzésekben részesülhetnek. A program egyik legfontosabbnak tartott eleme további fejlesztő és segítő szakemberek alkalmazása, akik napi rendszerességgel segíthetik az ott élőket, folyamatosan figyelnek a képzésekben résztvevőkre, arra, hogy elvégezzék a megkezdett tanfolyamot.

Azt, hogy a polgármesternek (48 éves férfi) valós tapasztalatai és kellő ismerete van a halmozottan hátrányos helyzetű családok megsegítése kapcsán, jól jelzi azon – egyébiránt az életvilágközpontú szociális segítségnyújtás szemléletének megfelelő (Thirsch, in Sárkány, 2011) – mondata, miszerint: „Ezekkel a családokkal tízéves intervallumokban lehet eredményt elérni. Tízéves folyamatos munka, együttműködés kell a felzárkóztatáshoz.”

A megkérdezett szociális szakember (49 éves nő) is hangsúlyozta, hogy a család- és gyermekjóléti szolgálat kiemelt együttműködő konzorciumi partner a programban, s a megvalósítandó tevékenységek körét az alábbiakban összegezte: „Egy állandó 160 fővel kell ezt nekünk megvalósítani, és 16 éven felüli személyekkel, ami a tankötelezettségi kor felé irányul. Ez legfőképpen a képzések [...] próbáltuk itt a helyi viszonyokhoz [...] hogy miben tudnák őket foglalkoztatni ... Emellett lesz nagyon sok szabadidős tevékenység [...] lesznek családi délutánok, tehát ilyen együtt főzés, sport [...] akár egy futballmérkőzés [...] Lesznek benne ilyen jóvátételi programok, ahol olyan fiatalokéknak, akik mondjuk

pártfogói felügyelet alatt vannak, akkor azoknak szükséges halgondozás, vagy egy játszótér rendbetétele, vagy egy idősebb embernél lenyírja a fűvet, vagy a kapu előtt elsepreget. Illetve lesz ilyen, hogy börtönlátogatás, ugye ez ilyen elrettentésképpen, tehát oda fogunk vinni fiatalkorúakat [...] (Az, hogy az „elrettetés” a szociális munkában alkalmazható, alkalmazandó prevenciók módszer-e, meglehetősen vitatott kérdés. Elrettentésre alapuló prevenciók alkalmazása elsősorban a rendőri, példának okáért az észak-németországi rendőri gyakorlatot jellemzi.)

Lesznek még olyan szabadidős tevékenységek [...], hogy tenisz, tehát asztalitenisz, akkor zene. Ezt legfőképpen a közösségi házba mindenképpen szeretnénk, egy kollegánk, aki zenész is másodállásba, tehát hogy tánc, zene ez azért lenne, hogy mindenképpen hasznosan töltsék el a gyerekek a szabadidejüket. Illetve szűrőprogramok is vannak betervezve [...] A projekt az kér egyéni fejlesztési terveket is, ugye adva az adott egyénre, és ehhez szociális munkások kellene, tehát másfél éves foglalkoztatásba be kell vonni a projektvezető, meg a projektkoordinátoron kívül ugye, akik figyelemmel kísérik az adott személynek az életét, illetve arra ösztönzik, hogy benne maradjon a programba.”

E számos településen már létező, folyamatban lévő deszegrációs programok sikere – ahogy azt saját kutatásaink során is tapasztaltuk – döntően a benne dolgozó szakembereken múlik. Azon, hogy kellő szaktudással, még inkább kellő szakmai attitűddel, empátiával, türelemmel és valós segítőkészséggel, „életvilág központúan” végzik-e, vagy éppen ténylegesen nem, vagy csak alig, inkább „csak papíron” végzik e munkát. A kulcskérdés tehát leginkább az, sikerül-e megfelelően felkészült és motivált, a roma lakosokat valóban, rogersi értelemben „feltétel nélkül elfogadó”, irántuk nyitott szakembereket bevonni a programba. (Rogers, 2017) S hogy ez miért kiemelten fontos, arról a megkérdezett szociális szakember és a diakónus a következőket mondta: *Én szoktam mondani, hogy az önérzeten kívül ők egyébként olyanok, mint a gyerekek, hogy nagyon hamar megérik azt, hogy ki az, aki nem*

szereti őket, vagy nem fogadja el [...] És sajnos akkor támadásba lendülnek, de ott már ugye egy bizalmi kapcsolatot nem lehet felépíteni, s beindul a védekezés, és esetleg konfliktushoz vezethet. (49 éves nő, szociális munkás)

„Csak hogy ők megérzik az ilyen véleményeket, hogy: »Nem érdemes veletek, mert ti úgyis az alja népek vagytok, tehát semmi értelme veletek.« Érdekes módon kiszűrik, egyből meglátják azon az emberen.” (62 éves férfi, diakónus)

Ugyanakkor – ahogy azt több interjúalanyunk is megfogalmazta – az előítéletek leküzdésének, és ezáltal az eredményesebb integrációnak fontos, sőt, talán a legfontosabb eszköze a valóban integrált oktatás megvalósítása lenne. „Egy egységes, integrált iskola sokat segíthetne ezen. Például a mintakövetés által.” (20 éves férfi, egyetemi hallgató)

A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatómunka az EFOP-3.4.3-16-2016-00021 „A Debreceni Egyetem fejlesztése a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében” című projekt támogatásával valósult meg.

Irodalom

- Albert, F., Dávid, B. (2018): Interpersonal relationships in Hungary – an over-view. In. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 7/2. 72-93.
- Bugarszki, Z. (2014): A magyarországi szociális munka válsága. In. *Esély*, XXVI/3, 64-73.
- Bálint, L., Obádovics, C. (2018): Belföldi vándorlás. In. Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 217-236.
- Babbie, E. (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) (2019): *Transition Report 2019-20*. web: <https://www.ebrd.com/transition-report-2019-20> (Letöltés: 2019.12.10.)
- Falus, I. (szerk.) (é.n.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft.
- Forgas, J. P. (2007): *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest: Kairos.
- Gödri, I. (2018): Nemzetközi vándorlás. In. Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 237-270.
- Kapitány, B., Spéder, Z. (2018). Gyermekvállalás. In. Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 47-64.
- Komoróczy, G. (1971) (szerk.): *Hajdúdorog története. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*. 13. Hajdúdorog: Hajdúdorog Községi Tanácsának Végrehajtó Bizottsága
- Lannert, J. (2018): Nem gyermeknek való vidék. A magyar oktatás és a 21. századi kihívások. In: Kolosi, T., Tóth I., G. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2018*. Budapest: TÁRKI, 167-185.
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) (2020): *Jelenlét program*. <https://jelenlet.maltai.hu/> (Letöltve: 2020.01.04.)
- Maslow, A., H., (1970): *Motivation and personality*. (2nd edition), New York: Harper and Row
- Parton, N., O’Byrne, P. (2006): Mi a konstruktív szociális munka? In. *Esély*, XVIII/1, 47-66.
- Rákó, E. (2017): A gyermekjólét-gyermekvédelem és a gyermekszegénység aktuális kérdései. In Rákó, E., Soós, Zs. (szerk.): *Kihívások és válaszok. Tanulmányok a szociálpedagógia területéről*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 136-147.
- Rogers, C. R. (2019): *Valakivé válni – A személyiség születése*. Budapest: EDGE 2000 Kft.
- Sárkány, P. (2011): *Szociálpedagógiai elméletek*. Paidea könyvek. Budapest: Jel kiadó.
- Soós, Zs. (2005): *A szociális munka alapjai*. Pécs: Comenius Bt.
- Soós, Zs. (2009): Reform után. A kistérségi közszolgáltatási reform hatásai a Téti kistérség

- szociális szolgáltatási rendszerére. *Esély*, XX/1. 71-100.
- Soós, Zs. (2018): *Szociális esetmunka*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- Szociális Szakmai Szövetség (3Sz) (2016): *A szociális munka etikai kódexe*. Budapest: 3Sz
- Temesváry, Z. (2018): *A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei*. Budapest: L'Harmattan
- Topor, I: *A tizenöt éves háború (1591 – 1606) története a Bocskai-szabadságharc kezdetéig*. Korok – online folyóirat. Letöltés: 2019. 07. 11 web: <https://korok.webnode.hu/products/topor-istvan-a-tizenot-eves-haboru-1591-1606-tortenete-a-bocskai-szabadsagharc-kezdeteg/>.
- Felhasznált jogszabályok*
1993. évi III. tv. a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
- Felhasznált statisztikai adatbázis*
Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2019): *Területi Statisztika: Népeség, népmozgalom*. Budapest: KSH
- Felhasznált dokumentumfilm*
Biczó, G., Szabó, H. (2019): *Kisvilágok 3*, dokumentumfilm-sorozat: Hajdúdorog: Legyen hited élethez.